

ŠEIMOS TARPUSAVIO SANTYKIŲ TYRIMO KLAUSIMU

V. ARAMAVIČIŪTĖ

Vaikas yra ne tik tai visuomeninė, bet ir individuali būtybė. Jo bruožų savitumą daugiausia nulemia mikroaplinka. Kiekvienas vaikas yra kelių mikrokolektyvų — šeimos, klasės, grupės, būrelio — narys. Juose atlieka skirtingą socialinį vaidmenį: vykdo įvairias pareigas, bendrauja su žmonėmis, patiria nevienodus emocinius pergyvenimus.

Taigi vaiko mikroaplinka susideda iš daugelio elementų, kurių poveikis jo asmenybei nėra identiškas. Manoma, kad ypač didelę įtaką daro artimiausia vaiko aplinka — šeima, kurioje „padedami vaiko sveikatos, jo protinio išsivystymo, estetinio skonio ir dorovinių savybių pagrindai“¹. Šeima, būdama pagrindine socialinio gyvenimo ląstele, priartina vaiką prie visuomeninio gyvenimo atmosferos, visos žmonijos interesų, poreikių.

Tačiau, akcentuojant šeimos įtaką vaiko asmenybei, iškyla daug problemų:

1. Ar kiekviena šeima padeda vaikui įsigyti teigiamą socialinę patirtį? 2. Kaip, t. y. kokiais „mechanizmais“², šeima veikia vaiką? Manoma, kad pagrindinė tokio „mechanizmo“ ašis yra šeimos gyvenimo atmosfera (socialinės nuostatos ir šeimos vertybių sistema,

santykiai su aplinkiniais žmonėmis ir tarpusavio santykiai šeimoje)“³.

Nors paskutiniu metu centriniu šeimos atmosferos tyrimo objektu vis dažniau tampa tarpusavio santykiai bei jų poveikis vaiko psichiniam brendimui, tačiau atliktų tyrimų duomenys neleidžia tiksliai konstatuoti, kurie tarpusavio santykių komponentai nulemia vaiko individualybės formavimąsi, kokią žalą asmenybės vystymuisi daro nenormalūs šeimos santykiai, kokie šių santykių tyrimo metodai labiausiai priimtini.

Numatydami šeimos tarpusavio santykių tyrimo aspektą, kryptį ir metodiką, pasinaudojome kai kuriomis tarybinių ir užsienio psichologų teorinėmis koncepcijomis, bandymų duomenimis ir metodais.

A. Bandura ir R. Valteris, J. Šazalis, J. Murray, Z. Skorny, R. Zazo, M. Žebrovska, N. Mansurovas, A. Vedionovas, A. Krakovskis ir kt. tyrimais įrodė, kad vaiko individualybės formavimąsi labiausiai sąlygoja jo santykiai su tėvais bei kitais šeimos nariais. A. Bandura ir R. Valteris, nagrinėdami asocialaus vaikų elgesio priežastis, daro išvadą, kad „atsakymo reikia ieškoti vaikų ir tėvų tarpusavio santykiuose. Neabejotina,

¹ Komunistinio auklėjimo pagrindai, V., 1962, p. 366—367.

² Н. Андреевкова, Роль семьи в социализации индивида.— Сб. «Проблемы быта, брака и семьи», Вильнюс, 1970, стр. 166.

³ Ten pat, p. 166.

kad konstituciniai veiksniai, pvz., įgimtas trūkumas, nepakankamas fizinis išsivystymas arba socialiniai veiksniai — vargingos buto, netinkamos poilsio ir pramogų sąlygos, žemas šeimos pragyvenimo lygis — gali būti antivisuomeniško nusistatymo priežastimi. Tačiau daugiau argumentų yra už tai, kad daugeliu atvejų tokie veiksniai negali būti esminėmis nusižengimo priežastimis“⁴.

G. Kiša, nurodydamas emocinio komponento įtaką vaiko asmenybės formavimuisi įvairiuose jo amžiaus tarpsniuose, teigia, kad „vaiko ir motinos ryšiai, kaip santykių, susiformuojančių tarp augančio žmogaus ir jo bendraamžių kolektyvuose, prototipas vaidina pirmąjį vaidmenį. Geri ar blogi vegetatyviniai ir emociniai kūdikio bei motinos ryšiai uždeda antspaudą tolesniam jo vystymuisi“⁵.

Užsienio psichologai, domėdamiesi vaikų nusikalstamumu, daug dėmesio skiria vaikų neurozės priežastims nustatyti. Vieni iš jų tiria nusikalstamumo ir nervingumo etiologiją, kiti bando tiksliai charakterizuoti nervingų ir nusižengiančių vaikų asmenybę. Būdinga tai, kad visi tyrinėtojai, nepriklausomai nuo skirtingų metodologinių pozicijų, priena vieningą išvadą, kad pagrindinė vaikų nervingumo ir nusikalstamumo priežastis — stiprūs konfliktai su aplinka. L. Jackson tvirtina, „kad tiek nervingiems, tiek nusižengiantiems vaikams charakteringi nepakankami emociniai kontaktai su šeimos nariais“⁶. Abiejų grupių vaikams būdingas emocinis nesubrendimas, dažna nuotaikų kaita, nepastovūs interesai ir t. t.

A. Vedionovas, analizuodamas paauglio subjektyvaus pasaulio išorinius ir vi-

dinius prieštaravimus bei jų priežastis, daro išvadą, „kad viena iš esminių nusikalstamumo priežasčių socialistinėje visuomenėje — neleistas atitrūkimas tarp kartų šeimoje ir mokykloje, tikro, sistemingo bendravimo tarp paauglių ir jų tėvų, tarp mokytojų ir mokinių nebuvimas“⁷.

Šeimos santykių įtaką vaiko psichikos vystymuisi bandoma pagrįsti vaiko amžiaus, individualių jo bruožų specifika, socializacija.

N. Mansurovas bandė nustatyti, kaip vaikus veikia netinkami tėvų santykiai šeimoje (tėvai ginčijasi, barasi, neprižiūri vaikų, duoda jiems blogą pavyzdį). Buvo pasirinktos kai kurios vaiko psichologinės ypatybės. Viena iš jų — vaiko polinkis lyginti (komparatyvumas) žinoma su nežinoma, tolina su netolima, nepažįstama su pažįstama. Medžiagą lyginimui vaikas semiasi iš gyvenimo patirties, įgytos šeimoje. Tai svarbiausias vaiko naujų reiškinių, situacijų vertinimo kriterijų šaltinis. Vaikui augant, formuojasi jo sąmonė, sugebėjimai, kaupiasi visuomeninė patirtis, plečiasi bendravimo su žmonėmis sferos, taip pat iškyla savęs suvokimo, pažinimo, įvertinimo problemos. Formuojantis savimonei, vaikas perkainoja savo pirminius gyvenimo vaizdinius, vertybes. Todėl „ypač toje stadijoje vaikuose, kurių tėvai nuolatosis kivrčijasi, įvyksta psichologinis konfliktas — anksčiau susidariusių vaizdinių lūžis ir vaiko vertybių sistemos perkainojimas“^{7a}. Tokiu atveju nenormalūs tėvų tarpusavio santykiai gali stimuliuoti neigiamų vaiko charakterio bruožų formavimąsi.

Analizuodamas tėvų ir vaikų santykių įtaką vaiko psichikos raidai, N. Mansu-

⁴ A. Bandura, H. Walters, Agresija w okresie dorastania, Warszawa, 1968, p. 17—18.

⁵ П. М. Якобсон, Расстройство личности в детском возрасте. — «Вопросы психологии», 1971, № 3, стр. 156.

⁶ K. Pospiszyl, Konflikty młodzieży z otoczeniem, Warszawa, 1970, p. 64.

⁷ A. В. Веденов, Трудности переходного периода. — Сб. «Дети с отклонениями в поведении», М., 1968, стр. 58.

^{7a} Ten pat.

rovas⁸ remiasi kita vaiko psichologijos ypatybe — siekimu įsigyti autoritetą, idealą, padedantį formuoti psichinį stabilumą, išlaikyti emocinę pusiausvyrą, susidaryti teisingą požiūrį į gyvenimą.

Vaiko poreikis turėti asmenį, kuris taptų jo moraline, emocine atrama, labai stiprėja paauglystės amžiuje, kai pradeda formotis vaiko moraliniai įsitikinimai, principai, socialiniai ryšiai. Šiuo laikotarpiu keičiasi šeimos poveikio vaiko asmenybei formos; svarbiausia tampa taktiška tėvų pagalba, orientavimas, koregavimas. Stiprėja paauglio poreikis įsigyti artimą žmogų, idealą, kuris taptų jo elgesio modeliu. Taigi didelės reikšmės turi artimųjų žmonių pavyzdys. Anglų mokslininkų A. Banduros ir R. Valterio⁹ nuomone, „pagrindines gyvenimo pozicijas ir elgesio modelius vaikas įgyja, sekdamas tuo, ką jis mato kituose. Jo socializacija būtų sėkmingesnė, jeigu tėvai savo vaikams duotų norimo elgesio pavyzdį. Tačiau neužtenka tik pateikti modelį. Kad iš to modelio, kokį pateikia tėvai, būtų imamas pavyzdys, dažniausiai nulemia emociniai tarpusavio santykiai šeimoje, tėvų autoritetas“¹⁰. Vadinasi, vaiko pastangas ir norą elgtis taip, kaip elgiasi tėvas arba motina, sąlygoja emocinis kontaktas.

Paauglystės amžiuje vystosi paauglio savimonė — poreikis suprasti ir įvertinti savo ypatybes. Jis siekia, kad išorė, charakterį, pasiekimus, sugebėjimus teisingai įvertintų kiti žmonės. Remdamasis suaugusiųjų nuomone, jų socialinio gyvenimo patirtimi, vaikas pratinasi pažinti ir įvertinti ne tik tai savąjį asmenį, bet ir susidaro subjektyvius gyvenimo reiškinių, situacijų vertinimo matus.

Paauglys nori būti savarankiškas, laikyti save suaugusiu, šeimos kolektyve

užimti palankią emocinę poziciją, kurią determinuoja „visi vaiko santykių su aplinkiniais suaugusiais niuansai“¹¹. Berniukai atkakliai siekia išsikrovoti suaugusio vyro padėtį. Paauglio pastangos priklauso ir nuo tarpusavio santykių atmosferos.

Psichologai ir pedagogai mėgina nustatyti, kokią konkrečią žalą vaiko psichiniam brendimui daro netinkami (nenuoširdūs, šalti, priešiški) tėvų ir vaikų santykiai. Lenkijos, Bulgarijos, Vengrijos mokslininkai daro prielaidą, kad vaikai, kurių šeimose nesutariama, nori greičiau mesti mokyklą, pradėti dirbti. Jie taip pat konstatuoja, kad įtempti tarpusavio santykiai formuoja neigiamus asmenybės bruožus — nusistatymą prieš visuomenę, nepasitikėjimą kitais žmonėmis, afektyvumą, nervingumą ir t. t.

J. Murray, tirdamas visuomeninių motyvų šaltinius, rūšis, daro išvadą, kad vyresni vaikai, nepatyrę šiltų emocinių ryšių ankstyvojoje vaikystėje, pradeda vengti žmonių draugijos, laikosi izoliuotai. Jų elgesiui būdingas agresyvumas, impulsyvumas, silpna veiksmų kontrolė. Taip pat „vaikams, kurie kritišku savo gyvenimo metų laikotarpiu nepajunta motinos šilumos, neišsivysto pagrindiniai visuomeniniai meilės ir prisirišimo motyvai“¹², nes vaiko prisirišimas prie motinos — pirminis visuomeninis motyvas. Atskyrimas nuo motinos sukelia vaiko baimę, išreiškiančią jo įgimtą visuomeninių ryšių poreikį.

M. Žebrovska išskiria specifinę šeimos funkciją, lemiančią bendrą vaiko savijautą ir jausmus, nes šeima gali „laikyti saugumą ir emocinę paramą nau-

⁸ H. C. Мансуров, Социально-психологические причины трудного детства.— Сб. «Дети с отклонениями в поведении», М., 1968, стр. 262.

⁹ A. Bandura, R. H. Walters, Agresja w okresie dorastania, p. 239.

¹⁰ H. C. Мансуров, Социально-психологические причины трудного детства, стр. 26.

¹¹ П. М. Якобсон, Эмоциональная жизнь школьника, М., 1966, стр. 53.

¹² J. E. Murray, Motywacja i uczucia, Warszawa, 1968, p. 67.

jose ir sunkiose sytuacjach¹³. Tai padeda formuoti teigiamą vaiko požiūrį į visuomenę, gyvenimą. Jos nuomone, „vaiko santykiai su mokykla ir mokytojais, jo savijauta tarp bendraamžių daugiausia priklauso nuo bendravimo su žmonėmis pobūdžio, pozicijų ir įgūdžių, įskiepytų vaikui gimtuosiuose namuose“¹⁴.

A. Gurycka, tirdama vaiko visuomeninės patirties šaltinius, šeimą laiko svarbiu „visuomeninių pozicijų ir asmenybės bruožų determinantu“¹⁵. Detaliai analizuodama įvairias šeimos gyvenimo puses (auklėjimo sistemą ir atmosferą, šeimos struktūrą, tarpusavio santykius ir kt.), autorė daro išvadą, kad nepalanki aplinka, sąlygodama vaiko aspiracijas, žmogiškosios vėrtės pajautimą, socialinį statusą, slopina jo socialinį aktyvumą. Viena iš svarbiausių vaiko neprisitaikymo visuomenėje priežasčių — jo charakterio sutrikimai.

O. Lipkovskis, ištyręs daugelį tokių vaikų, skiria keletą jų grupių:

- a) agresyvūs,
- b) nepastovūs emociniu atžvilgiu, impulsyvūs, turį sadistinių ir destruktiviščių polinkių,
- c) linkę prieštarauti, nenorį paklusti, užsispyrę, nepasitikį kitais, grubūs, neturį pastovių gilių interesų (ypač estetiškų), jaučią mažą atsakomybę už savo veiksmus, turį egoistinių polinkių,
- d) žemo intelekto, sunkiai nugalį sunkumus, sugebą veikti tikrai konkrečiose paprastose situacijose.

Daroma išvada, kad tokie patologiniai charakterio bruožai „gali atsirasti dėl nepakankamo įgimto emocinio išsivystymo ir dėl stokos jausmų, kuriuos vaikas išgyveno ankstyvojoje vaikystėje, dėl

blogų aplinkos sąlygų, neigiamos tėvo, motinos, brolių, seserų ir pan. įtakos“¹⁶. O. Lipkovskio tyrimai rodo, kad didelis tokių vaikų procentas auga šeimose, kuriose girtuokliaujama, pastebimas tėvų protinis atsilikimas, psichinis sutrikimas, emocinis atbukimas, nesirūpinimas vaikų gyvenimu, žemas kultūrinis lygis, nusižengimas etinėms gyvenimo normoms.

Normalų vaikų auklėjimą dažnai sutrikdo tėvų alkoholizmas, „kadangi jis kaip patologinė tėvų elgesio norma tampa svarbiausia nenormalaus tėvų gyvenimo ir dažnų konfliktų su vaikais priežastimi“¹⁷.

Tėvų alkoholizmo pasekmėmis vaiko asmenybei domėjosi A. Majdecka. Ištyrusi 200 tėvų alkoholikų, nustatė, kad 90% jų vaikų trečiaisiais ar ketvirtaisiais gyvenimo metais susergera neuroze (baimė, pyktis, verksmingumas), 55% sunku dirbti protinį darbą. Daugumai vaikų sunku adaptuotis visuomenėje: vieni, santykiuodami su vaikais, yra agresyvūs, nori vadovauti, primesti savo valią, kiti — vengia draugystės. Konstatuodama vienu vaikų per didelį pasitikėjimą savimi, agresyvumą, kitų atsargumą, baimę, autorė ir nurodė tokių elgesio bruožų šaltinius. „Agresyvumo pozicija ir polinkis vadovauti yra mėginimas kompensuoti savo bejėgiškumą prieš fizinį alkoholiko tėvo smurtą, baimę, neleidžiančią apginti motinos, brolio ar sesers, pasyvų vaidmenį, slėpimąsi, pabėgimus, įsiutus girtam tėvui. Tos pačios priežastys sukelia kitų vaikų visišką nuolankumą ir resignaciją, užslopinamas tikėjimas savo galimybėmis, imama vengti kontaktų, vienatvė vaikui atrodo vienintelė išeitis iš situacijos“¹⁸.

¹³ Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży, pod. red. Marii Żebrowskiej, Warszawa, 1962, p. 375.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ A. Gurycka, Dzieci bierne społecznie, Warszawa, 1970, p. 72.

¹⁶ O. Lipkowski, Wychowanie dzieci społecznie niedostosowanych, Warszawa, 1968, p. 18.

¹⁷ K. Pospiszyl, Konflikty młodzieży z otoczeniem, p. 11.

¹⁸ D. R. J. Lopuski, Od najmłodszych lat... Warszawa, 1970, p. 115.

Viena iš esminių priežasčių, dėl kurios atsiranda pedagogiškai apleistų vaikų, J. Nevskis laiko neteisingą jų auklėjimą šeimoje ir netinkamus tarpusavio santykius. Analizuodamas vaikų psichinius ypatumus, jis pabrėžia, kad šių vaikų emocijos, jausmai yra silpnai išsivystę, stichiški. Kai kurie vaikai auga per daug emocionalūs, be pusiausvyros, sentimentalūs, nesantūrūs arba būna per daug prislėgtos nuotaikos, paniūrę. „Grožio, humaniškumo, meilės tėvams, artimiesiems, pagarbos suaugusiems, mokytojams, bendraamžiams, draugiškumo ir bičiulystės jausmai neišugdyti arba iškreipti. Kai kurie grubiai elgiasi su žmonėmis, gyvuliais, augalais, būna pavydūs, godūs, agresyvūs, linkę muštis. Nesusivaldymas, ūmumas, grubumas — bendri būdingi šių vaikų bruožai“¹⁹. Dauguma vaikų pasižymi žaigiamu valios kryptingumu: be savitvardos, neatkaklūs, užsispyrę, linkę savivaliauti, pasiduoda blogai įtakai, impulsyvūs ir pan.

Viena mokslininkų grupė konstatuoja, kad tėvų ir vaikų tarpusavio santykiai turi didelę įtaką vaiko agresyvumui formuotis.

Z. Skorny tyrimų duomenys rodo, kad „vaikai, nepatyrę glaudaus emocinio kontakto su tėvais, ypač su motina, auga agresyvūs“²⁰. Kadangi vaikas siekia įsisavinti daugiausia identišką tos pačios lyties elgesį, tai berniuko agresyvumą nulemia griežtas, agresyvus tėvas, o mergaitės — motina.

Z. Skorny plačiai apibūdino agresijos objektus ir formas. Jis išskyrė tiesioginę ir netiesioginę agresiją, kurių objektu gali būti žmonių grupė arba atskiri asmenys (bendraamžiai, suaugę, vaikai), augalai, žvėreliai ir daiktai (visuomeninė, privati arba paties agresyvaus asmens nuosavybė). Formos atžvilgiu tie-

sioginė agresija gali būti fizinė arba žodinė, aktyvi arba pasyvi. Žodinė agresija būna ir netiesioginė, pasireiškianti tokiomis situacijomis ir aplinkybėmis, kai pats agresijos objektas nedalyvauja, tačiau apie jį yra kalbama, jis šmeižiamas, išjuokiamas, juo abejojama, skleidžiama apie jį nepalanki nuomonė, jam grasinama. Autorius pabrėžia, kad agresyvius poelgius vaikas daugiausia kopijuoja, pasisavina iš artimiausios aplinkos: tėvo, motinos, draugų.

Anglų mokslininkai A. Bandura ir R. Valteris teigia, kad vaiko sąjungos su tėvais, pavaldumo jiems ryšių sutrikimai vaiką daro agresyvų. Tokiu atveju vaikas nesitaria su tėvais, nieško jų paramos, nenori praleisti laiko tėvų draugijoje, priešinasi bet kokiems jų nurodymams, nenori būti jiems pavaldus, nuo jų priklausomas. Vėliau agresyvumas (pyktis, nepakantumas, maištavimas, priešiškas nusistatymas, fizinė ataka) pasireiškia santykiuose su mokytojais, bendraamžiais. Vaikas iš prigimties nori būti pavaldus, tačiau jeigu jis ankstyvojoje vaikystėje nepatyrė emocinio pasitenkinimo (buvo nesuprastas, atstumtas), tai augdamas tolsta nuo tėvų, priešinasi jiems. Vėliau šios priešiško tendencijos pasireiškia santykiuose su kitais asmenimis.

Panašią prielaidą daro J. Szazalis. Jo nuomone, „vaikai, nepatyrę motinos rūpinimosi, švelnumo, šilumos, neišgyvenę gilaus bendrumo jausmo, patiria afektus“²¹. Tokio šeimų gyvenimo pasekmės būna labai įvairios: atsiranda nepilnavertiškumo pojūtis, žadinąs vaikų norą griauti, ardyti, kenkti arba, atvirkščiai, būti pasyviu. Kai kurie vaikai auga labai kaprizingi, irzlūs, nepastovių poelgių, linkę į emocines egzaltacijas, impulsyvūs, norį bet kokiomis priemonėmis patraukti kitų dėmesį. Pasitaiko vai-

¹⁹ И. А. Невский, Педагогическая запущенность подростков.— Сб. «Дети с отклонениями в поведении», М., 1968, стр. 68.

²⁰ Z. Skorny, Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się, W., p. 370.

²¹ J. Chazal (J.), L'enfance délinquante, Presses universitaires de France, 1958, p. 38.

kų, aktyviai prieštaraujančių netinkamam šeimos gyvenimo būdai, tėvų moralei. Neretai tokia opozicija tėvams sukelia vaikams kaltumo jausmą, ir vaikai, nepajėgdami savyje jo užslopinti, nusižengia. Tai rodo 1965—1966 metais Tarybų Sąjungoje atlikti nepilnamečių teisės pažeidėjų tyrimai, atskleidę, kad 80% berniukų ir 90% mergaičių, išaugusių nenormalioje šeimos tarpusavio santykių atmosferoje, nusižengė.

Bandydami nustatyti šeimos santykių ypatumus bei jų įtaką vaiko asmenybei, tyrėme šeimas, nesuteikiančias tinkamų moralinių sąlygų vaikams (tėvai girtuokliauja, neištikimi, pažeidžia teisės normas, neprižiūri vaikų ir pan.).

Norėdami susidaryti šeimos santykių vaizdą, kryptingumą bei gilumą, moralinę bei kultūrinę jos lygį, pagrindiniu informacijos šaltiniu pasirinkome patį vaiką. Kad susidarytų sąlygos, padedančios tarp auklėtojo ir auklėtinio „(šiuo atveju tarp tyrinėtojo ir vaiko) atsirasti ne tik dalykiniam, bet ir emociniam kontaktui“²², tirdami taikėme individualų priėjimą.

Kadangi turėjome orientacinę medžiagą apie vaiko moralinę aplinką šeimoje (klasės vadovo duomenys apie tėvų visuomeninį elgesį), bandėme gilintis į šeimos santykius. Pagrindiniu santykių matu pasirinkę vaiko vertinimus, išgyvenimus, įspūdžius bei prisiminimus, kiekvienam pateikėme anketą. Kad išvengtume paviršutiniškų atsakymų į klausimus, individualiai kalbėdamiesi su vaiku, jo anketą užpildydavome patys.

Tai leido: 1) sukaupti daugiau vertingos informacinės medžiagos (vaikas nejučiomis, o kartais vidinio poreikio skatinamas, išsikalba, giliau atskleidžia subtilias, skaudžias, giliai paslapyje saugomas šeimos gyvenimo detales), 2) užfiksuoti išsamesnius ir platesnius atsakymus į anketos klausimus (pažy-

mėti vaikų replikas, komentarus, įžvelgti emocinę vaiko būseną).

Norėdami išryškinti vaiko santykius su šeimos nariais ir artimaisiais žmonėmis, nustatyti vaiko požiūrį į tėvų elgesį bei gyvenimo būdą, davėme parašyti rašinį „Mano šeima“, atsakant į šiuos pagrindinius klausimus:

1. Kam pirmiausia šeimoje papasakoji savo nesėkmes arba džiaugsmą ir kas tau patiki savo išgyvenimus?

2. Kokius gražiausius šeimoje patirtus momentus prisimeni?

3. Kokias skaudžias valandas tau teko išgyventi šeimoje?

4. Kada labiausiai gėrėjaisi savo tėveliu ar mamyte?

5. Kokie jų būdo bruožai tau labiausiai nepatinka ir kodėl?

6. Ko pageidautum iš savo tėvelių?

Rašiniai buvo rašomi individualiai, sudarius dvių, trijų ar keturių vaikų grupelę. Iš panašaus tipo rašinių per literatūros (skaitinių) pamokas paaiškėja:

1) maža dalis vaikų nuoširdžiai, kritiškai, be didesnės įtaigos apibūdina šeimos gyvenimą, pasakoja savo pergyvenimus, 2) kiti bando išvengti tiesioginių atsakymų į kai kuriuos klausimus arba pateikia nerealų (geresnį) šeimos gyvenimo, santykių vaizdą, 3) trečioji grupė visai nenori liesti skaudžių savo šeimos gyvenimo momentų, vertinti tėvų poelgius.

Todėl mes atsargiai ir taktiškai bandėme sužadinti vaiko pasitikėjimą ir atvirumą, kaip vieną iš svarbiausių mūsų kaupiamos informacijos patikimumo bei objektyvumo sąlygų. Prieš pradėdant rašyti, kiekvienam vaikui stengėmės sudaryti palankią situaciją, atsižvelgdami į jo emocinę būseną, moralinę aplinką šeimoje. Tam tikslui parinkome tinkamą rašymui vietą, laiką, atsargiai aptarėme rašinio tikslus. Aiškindami rašinio tikslą, akcentavome šiuos motyvus: 1) kaupiamo informacija svarbi mokslui, 2)

²² А. П. Краковский, Трудный возраст, М., 1966, стр. 5.

norima pačiam vaikui, esant reikalui, pagerinti padėtį šeimoje, 3) stengiamasi sužadinti vaiko norą išsipasakoti (lengviau būna, kai kam nors patiki tai, kas tave skaudina), 4) įteigti pasitikėjimą (niekam daugiau nebus papasakota). Taip organizavę rašinių rašymą, gavome teigiamus rezultatus: visi vaikai (vienai gana plačiai, kiti siauriau) atsakė į mums rūpinčius klausimus.

Kadangi norėjome patikrinti vaikų medžiagos apie šeimą patikimumą, daugiau išsiaiškinti tėvų santykius, vaikų pasitikėjimą jais, individualiai kalbėjome su kiekvienu vaiku. Atsižvelgdami į vaiko moralinę aplinką šeimoje, sudarėme dvi klausimų grupes: viena buvo skirta vaikams, turintiems tinkamas moralines sąlygas šeimoje, antra — jų stokojančiams. Pirmoji klausimų grupė lietė teigiamus vaikų išgyvenimus (pavyzdžiui, ar tau teko džiaugtis, kad: 1) tėvelis daug dirba, rūpinasi šeima, tavo mokymusi, laisvalaikiu, interesais, 2) motina švelni, jautri, rūpestinga, 3) tėvai mėgsta pasakoti apie savo praeitį, darbą, pasvajoti apie ateitį, drauge aptarti kultūrinius, buitinius šeimos reikalus ir pan. Antroji gi apėmė daugiau neigiamus įspūdžius bei vaikų patirtas emocijas.

Klausimai buvo pateikiami individualiai kiekvienam vaikui. Kai vaikas susipažindavo su visais klausimais (drauge skaitėme ir aptarėme jų esmę), turėdavo išskirti (pabraukti) momentus, tekusius jam išgyventi.

Taip surinkta informacija apie vaiko šeimą buvo įvertinta trijų balų sistema, kur 3 reiškė aukščiausią lygį, 2 — vidutinį, 1 — žemą.

I. Tėvų tarpusavio santykių ypatumai.

3. Tėvai bendrai rūpinasi šeimos reikalais, domisi vienas kito darbu, pasiekimais, pasitiki vienas kitu, gerbia, laisvalaikį praleidžia šeimoje.

2. Retkarčiais nesutaria, susibara, per mažai drauge rūpinasi šeimos reikalais,

domisi asmeniniais pasiekimais, ne visada kartu praleidžia laisvalaikį.

1. Nesutaria, barasi, ginčijasi, mušasi, visai nesidomi vienas kito darbu, laisvalaikį praleidžia atskirai.

II. Tėvų ir vaikų bendravimo ypatumai (atskirai su tėvu ir motina). 3. Tėvai nuolat domisi vaikų veikla (mokymusi, užklasinio, visuomeninio darbo rezultatais), elgesiu, draugais, stengiasi pažinti vaiko interesus, poreikius, svajones. Dažnai drauge praleidžia laisvalaikį: eina pasivaikščioti, lanko filmus, koncertus, parodas, spektaklius, eina į svečius. Tėvai noriai pasakoja vaikams apie savo darbą, kartu svarsto buitinius šeimos reikalus, garsiai skaito knygas bei aptaria jas, dirba sode, iškylauja. 2. Tėvai retkarčiais domisi vaikų gyvenimu arba rūpinasi tikrai viena kuria nors jo sritimi (mokymusi, elgesiu, buitimi). 1. Tėvai beveik nesidomi vaiko dvasiniu, kultūriniu gyvenimu, nesistengia palaikyti glaudaus emocinio kontakto.

III. Vaiko santykiai su kitais šeimos nariais (broliais, seserimis, seneliais ir pan.). 3. Vaikas pastoviai ir nuoširdžiai bendrauja su kitais šeimos nariais arba giminaičiais; jiems patiki savo išgyvenimus, nesėkmes, džiaugsmus, kartu dirba, lanko kultūrines priemones. 2. Vaikas retkarčiais bendrauja su kitais šeimos nariais, drauge praleidžia laisvalaikį, aptaria mokymosi, elgesio, buitines klausimus. 1. Vaikas nebendrauja su kitais šeimos nariais.

IV. Vaikų pasitikėjimas tėvais (tėvu ir motina atskirai). 3. Vaikas patiki savo pergyvenimus tėvams: noriai su jais bendrauja, klausia patarimo, pasidalija džiaugsmu ar skausmu, žavisi savo tėvų elgesiu, veikla, darbu. 2. Retkarčiais patiki savo pergyvenimus tėvams. 1. Venčia tėvų draugijos: nepasakoja savo pergyvenimų, nesišavi tėvų asmeniu, nesidžiaugia jų gyvenimu, darbu.

V. Vaiko požiūris į šeimą (ar nori gyventi šeimoje, ar norėtų pats tokią šei-

1 lentelė (procentais)

Santykiai	Seimos be tinkamos moralinės aplinkos			Seimos, turinčios tinkamą moralinę aplinką		
	3	2	1	3	2	1
Tėvų tarpusavio santykiai	7,2	46,4	46,4	23	53,8	23,2
Tėvo bendravimas su vaiku	3,8	31,8	44,4	28,5	42,8	28,7
Motinos bendravimas su vaiku	11,1	63,8	25,1	61,9	23,4	4,7
Kitų šeimos narių bendravimas su vaiku	35,7	57,2	7,1	69,2	30,8	—
Vaiko pasitikėjimas tėvu	7,5	44,4	48,1	21,4	50,1	28,5
Vaiko pasitikėjimas motina	32,4	45,9	21,7	80,9	14,2	4,9
Vaiko požiūris į šeimą	18,5	18,4	63,1	28,5	19,0	52,5

mą sukurti). 3. Vaikui patinka šeima, kurioje jis gyvena. Ateityje norėtų sukurti panašią šeimą. 2. Vaikas ne visai patenkintas šeima. 1. Vaikas nepatenkintas šeima.

Taip interpretuojami tyrimai išryškino tarpusavio santykius, vaiko emocinę poziciją šeimose, turinčiose skirtingas moralines sąlygas.

Nemažą skirtumą tarp abiejų šeimų grupių parodė tėvų tarpusavio santykiai. Moraliai darniose šeimose vyrauja didesnė tėvų tarpusavio pagarbos, pasitikėjimo atmosfera, kurią kitose šeimose nustelbia dažni tėvų nesutarimai (priešaištai, barniai, net mušimas), kito asmens interesų, poreikių ignoravimas (46,4% tėvų santykiai blogi, 7,2% — geri).

Skirtingą vaidmenį tirtose šeimose atlieka vaiko santykiai su tėvais. Išieties pozicija buvo pasirinktas tėvų noras įsigilinti į vaiko interesų, poreikių, siekimų sritį, pastangos surasti tinkamas bendravimo su juo formas. Iš lentelės taip pat matyti skirtinga tėvo ir motinos pozicija bei vaidmuo vaiko gyvenime.

Tėvo bendravimo su vaiku ypatumų analizė parodė, kad šeimose, turinčiose tinkamą moralinę aplinką, taip pat pasitaiko nenormalių tėvo ir vaiko santykių. Tėvai retai patiki vaikams savo rūpesčius, laimėjimus ar sunkumus. Tuo pačiu jie atitolsta nuo vaiko vidinio pasaulio — interesų, poreikių, emocinių per-

gyvenimų. Tikėtai 28,5% tėvų palaiko glaudžius santykius su vaikais.

Tačiau šeimose, turinčiose netinkamą moralinę aplinką, dar mažesnė dalis tėvų bendrauja su vaiku (3,8% tėvų artimai bendrauja su vaiku, 44,4% beveik nepalaiko jokių emocinių kontaktų).

Vaiko ir motinos bendravimo ypatumai atskleidė dar didesnius skirtumus abiejų grupių šeimose. Šeimose, turinčiose tinkamą moralinę aplinką, 61,9% motinų giliai ir nuolatos rūpinasi savo vaiko dvasiniu bei kultūriniu gyvenimu, jo ateitimi, kitose šeimose besirūpinančių motinų — tik 11,1%.

Buvo interpretuoti vaiko santykiai ir su kitais šeimos nariais. Šeimose be tinkamos moralinės aplinkos 35,7% vaikų palaiko glaudžius ryšius su artimais žmonėmis, mažai bendrauja 7,1% (kitoje šeimų grupėje — 69,2%) ir 30,8% bendrauja retkarčiais.

Buvo bandyta nustatyti vaiko poreikį bei įprotį patikėti savo emocinius pergyvenimus tėvams. Paaiškėjo, kad šeimose, turinčiose tinkamas moralines sąlygas, tėvu pasitiki 21,4% vaikų, šeimose be tinkamos moralinės aplinkos — 7,5%.

Sugretinus vaiko pasitikėjimą tėvu ir motina, aišku, kad vaikas didžiausią emocinių pergyvenimų krūvį dažniausiai patiki motinai, nes šeimose, turinčiose tinkamą moralinę aplinką, 80,9% vaikų pasitiki motina, nepasitiki — 4,9%. Šeimose, stokojančiose tinkamų moralinių

sąlygų, motina pasitiki 32,4%, abejojanti — 45,9%, nepasitiki — 21,7%.

Vaiko požiūris į šeimą, tiek turinčią tinkamą moralinę aplinką, tiek jos stokojančią, mažai skiriasi. Dauguma vaikų, turinčių tinkamas moralines sąlygas, taip pat yra nepatenkinti savo tėvais, nes 52,5% vaikų išreiškė neigiamą požiūrį į šeimą (šeimose be tinkamos moralinės aplinkos — 63,1%).

Seimos santykių tyrimų duomenys leidžia padaryti tokias išvadas:

1. Šeimose be tinkamos moralinės aplinkos vyrauja gerokai blogesni tarpusavio santykiai, negu šeimose su tinkama moraline aplinka. Vadinas, netinkama moralinė aplinka pirmiausia pažeidžia normalius tarpusavio santykius.

2. Svarbiausiais tarpusavio santykių komponentais, sąlygojančiais kai kurių asmenybės savybių formavimąsi, reikia laikyti tėvų santykius, tėvų (ypač motinos) ir kitų šeimos narių bendravimą su vaiku, jo pasitikėjimą tėvais (ypač motina).

3. Nenormalūs tarpusavio santykiai šeimoje neigiamai veikia vaiko pasitikėjimą žmonėmis, draugiškumą, jo valios, emocijų vystymąsi (savitvardą, atkaklumą).

Kai kurių vaiko asmenybės savybių tyrimai (vaikų žodinės, motorinės reakcijos, veiksmai, poelgiai, psichinės būsenos natūraliose gyvenimo bei veiklos situacijose) rodo, jog daugelis vaikų, neturinčių tinkamų moralinių sąlygų, yra jaudrūs, nesugeba ramiai įveikti išorinių dirgiklių, nugalėti susierzinimo, susijaudinimo, užsispyrimo. Per pamokas, ruošdami jas, šie vaikai ilgai neįsijungia į darbą, kalbasi, dalijasi įvairiais įspūdziais, laiku neparuošia mokymosi prie-

monių. Jie labai trumpam susikaupia. Perskaitę keletą eilučių arba parašę keletą sakinių, dėmesį nukreipia kitur: ima piešti, piaustyti, karpyti ir pan.

Yra vaikų, pradedančių darbą laiku, tačiau be nuotaikos, jie susierzinę, pikti. Afektyvumas kyka, jeigu nesupranta uždavinių, pratimo, nepajėgia išversti sakinio.

Nepastovios emocinės būsenos pasireiškia žaidimuose, varžybose, turistiniuose žygiuose, sueigose, susirinkimuose. Afektų neiškyla, jeigu vaikams pavyksta laimėti. Ištikus nesėkmei, jie ima kaltinti kitus. Šie vaikai ypač trokšta, kad jų pergalė būtų pažymėta.

Pastebėta, kad vaikai, neturį tinkamos moralinės aplinkos, būna mažiau atkaklūs mokymesi. Jiems labai sunku įgyvendinti užsibrėžtą tikslą, nugalėti kliūtis. Didesnė vaikų dalis, ruošdama pamokas, skirtą užduotį atideda jos neįveikusi.

Minėti vaikai savitai bendrauja su aplinkiniais: vieni mėgsta būti su draugais, dalytis su jais savo pergyvenimais, kiti labai dažnai keičia draugus. Kai kurie vaikai, būdami jautrūs dėmesiui ir šilumai, daugiausia bendrauja su moksleiviais, turinčiais panašią moralinę aplinką šeimoje. Yra ir tokių, kurie mėgsta būti vieni, atsiskyrę nuo kitų. („Aš nepasitikiu kitais žmonėmis. Visi jie yra nejautrūs, negerai“.) Asmuo, sužadinęs jų pasitikėjimą, tampa pastovia emocija atrama.

Vadinas, netinkama šeimos moralinė aplinka ir nenormalūs tarpusavio santykiai formuoja netinkamą vaiko požiūrį į darbą, žmones, slopina tinkamą valios ir emocijų savybių vystymąsi.